

А. І. Погорілакандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри практики англійської мови
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ ЛІЦЕЇСТА В УКРАЇНІ (90-ТІ РР. XX СТОЛІТТЯ)

У сучасних соціально-культурних умовах розвитку суспільства головною педагогічною цінністю в системі навчання і виховання є розвиток творчої особистості учня. Встановлено, що одним із найбільш ефективних шляхів формування творчої особистості старшокласників у період 90-х рр. XX століття, стало розширення мережі загальноосвітніх закладів шляхом відкриття нових типів шкіл: гімназій, ліцеїв, колегіумів, робота яких, на відміну від загальноосвітніх масових шкіл, здійснювалася на наукових засадах із застосуванням авторських програм, підручників, дидактичних матеріалів. Діяльність шкіл нового типу, ліцеїв зокрема, спрямована на формування компетентної, життєспроможної й успішної людини – творця свого життя. Виховання та навчання у ліцеях передбачає особистісно-рівноправне співробітництво і співтворчість вчителя і ліцеїста, що дає змогу останньому бути суб'єктом виховної роботи і здійснювати самотворення своєї особистості. В статті проаналізовано шкільну та позаурочну діяльність Дрогобицького педагогічного ліцею, Саксаганського та Криворізького обласного ліцею для сільської молоді. Велику увагу у діяльності ліцеїв приділено розвитку особистості учнів сільської місцевості, активного залучення їх до поглибленого здобуття знань та різнобічного залучення до шкільної та позаурочної діяльності. Учні втілюють та розвивають свої навчальні інтереси та, водночас, здійснюють розвиток своїх творчих здібностей та нахилів шляхом активної участі у шкільних олімпіадах, гуртках, факультативах, а також позашкільній діяльності (педагогічна літня практика, країнознавчі екскурсії, збір фольклорного матеріалу, підкорення гірських вершин). На основі аналізу досвіду діяльності ліцеїв з формування творчої особистості старшокласників нами виділено психолого-педагогічні умови, дотримання яких забезпечує ефективність цього процесу. До них, зокрема, належать максимальне врахування у навчально-виховному процесі психологічних особливостей старшокласників шляхом дотримання принципів індивідуалізації та диференціації навчання і виховання; створення відповідного особистісно орієнтованого середовища, елементом якого має бути розвивальне середовище.

Ключові слова: ліцеїст, ліцей, творча особистість, розвиток, психолого-педагогічні умови.

Постановка проблеми. Проблема розвитку творчої особистості є актуальною і складною, вона потребує не лише теоретичного обґрунтування, а й практичних дій. Особливе місце і роль у розв'язанні цієї проблеми належить школам нового типу, оскільки вони є закладами інноваційних процесів, динаміки і творчості в змісті, в педагогічних технологіях, у втіленні альтернативних педагогічних ідей. Саме ці школи позбавлені однотипності, дають можливість з'ясувати як і чому навчати; як формувати творчу особистість, розвивати творчі здібності учня.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових досліджень з проблеми формування творчої особистості засвідчує, що ця проблема була і є предметом вивчення психологічної, педагогічної та філософської науки. Теоретичні основи національного виховання, зокрема формування творчої особистості розглядаються у працях О. Киричука, В. Моляко [2; 3], С. Сисоєвої [7], Т. Суценко [9]. Л. Алфімов [1] досліджує та аналізує діяльність ліцеїв, розробляє модель особистості ліцеїста.

Ліцеї мають велике значення в історії української національної школи. Значний внесок у висвітлення проблеми становлення та історичного розвитку функціонування ліцеїв зробили В. Паламарчук [5], І. Єрмаков, Г. Ісаєва, А. Лопухівська, які в посібнику для вчителя з історії розвитку гімназій і ліцеїв в Україні розкрили широке коло організаційно-педагогічних питань створення і функціонування цих закладів, формування інтелектуальної еліти суспільства. Велику увагу саме становленню ліцеїв та їх історичного розвитку приділяють А. Сологуб [8] і Б. Чижевський [11]. У своїх працях вони детально аналізують роль і місце ліцеїв у системі освіти минулого, засади їх створення і функціонування. Між тим, звертаючись до діяльності ліцеїв минулого і роблячи правильні висновки, ці та інші дослідники не охоплюють увесь спектр діяльності ліцеїв. Поза розглядом залишається діяльність сучасного ліцею, що теж вже є історією.

Мета статті – розкрити психолого-педагогічні умови формування творчої особистості учнів в умовах навчання у ліцеї.

Виклад основного матеріалу. Положення про ліцей визначає його як «середній загально-освітній заклад освіти, що забезпечує здобуття освіти понад державний мінімум, здійснює науково-теоретичну, гуманітарну та загальнокультурну підготовку здібних і обдарованих дітей. Ліцей як складова система освіти є відкритою, вільною для збагачення новими науково обґрунтованими ідеями» [6, с. 5]. Л.Алфімов доповнює дане визначення зазначаючи, що «ліцеї спрямовують зусилля на формування інтелектуальної еліти суспільства, готуючи молодь до науково-практичної діяльності» [1, с. 45]. Вбачає їхнє провідне завдання у підготовці шкільної молоді до науково-практичної діяльності, вихованні майбутніх науковців, майбутньої наукової інтелігенції, створенні простору для розвитку таланту обдарованій дитині. На відміну від середньої загальноосвітньої школи ліцей є новим типом середніх загальноосвітніх навчальних закладів, що здійснюють свою діяльність як правило, на базі вищих навчальних закладів.

Аналіз джерельної бази дає можливість стверджувати, що діяльність ліцеїв ґрунтується на природовідповідності, що в свою чергу передбачає формування особистості з урахуванням того потенціалу, яким вона наділена. Навчально-виховний процес здійснюється на високому рівні складності, що відповідно спонукає до творчості, стимулює учнів до самопізнання, самооцінки, самовиховання, самоконтролю. Ліцей стає цілісною індивідуальністю, яка виявляє розвинені творчі здібності, творчу мотивацію, творчі вміння, що забезпечують їй здатність породжувати якісно нові матеріали, технології та духовні цінності, що в тій чи іншій мірі якісно міняють життя людини на краще.

Діяльність ліцею здійснюється на принципах гуманізму, демократизму, взаємозв'язку розумового, морального, фізичного і естетичного виховання, органічного поєднання духовних цінностей людини із національною історією та культурою. Ліцей не лише збагачує учнів знаннями, а й допомагає їм розвиватись як творчим особистостям та готує їх до вибору майбутньої професії та самовизначення у житті. З цією метою в ліцеї здійснюється профільне навчання. Так, у Дрогобицькому педагогічному ліцеї, який являється структурним підрозділом Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка учні навчаються у 4-х профільних класах: гуманітарному, інформаційних технологій, економічному та правничому. Поступаючи до ліцею, учні обирають профіль, який допоможе їм визначитись з майбутньою професією. З метою забезпечення безперервності освіти ліцеїсти зараховувались до Дрогобицького державного університету за результатами Державної підсумкової атестації. Як правило більше 90% ліцеїстів щорічно поповнюють ряди престижних навчальних закладів України.

Поряд із традиційними методами і формами організації навчальних занять у ліцеї широко застосовуються інноваційні технології та проектування, конструювання, моделювання (теоретичне і технічне), пошуково-дослідницька робота. Навчально-виховний процес здійснюється в системі лекційно-семінарських занять, що безперечно слугує хорошим підґрунтям до готовності навчання у вищих навчальних закладах. Учні в межах класу (з іноземної мови учні трьох класів) діляться на групи відповідно до рівня знань. В перші дні навчання у ліцеї учні виконують письмові тестові завдання, так званий нульовий замір знань. Учень попадає до відповідної групи згідно кількості отриманих балів. Групи є мобільні, учні мають право переходу з однієї групи до іншої в разі труднощів у навчанні або ж, якщо вони показують хорошу підготовку та наполегливість до опанування знань.

У процесі здійснення розвитку творчої особистості педагогічний колектив вбачає вирішальну роль навчання не лише в озброєнні ліцеїста знаннями і в оволодінні прийомами й операціями розумової діяльності чи вмінням виконувати ці операції в процесі отримання і застосування знань, а у сформованості таких якостей і властивостей розуму, як активність, самостійність, продуктивність, гнучкість, критичність, вміння самостійно приймати рішення.

Від так навчально-виховний процес набуває іншої конфігурації. А це означає, що ліцей стає справді спеціальним навчальним закладом для розвитку творчої особистості.

З метою підготовки учнів до майбутньої науково-пошукової діяльності в ліцеї є традиція у квітні відзначати День науки. Під час навчального року ліцеїсти обирають два предмети з яких вони будуть писати творчу роботу. Керівництво роботою здійснюється як вчителями ліцею так і викладачами університету. Кращі роботи представляються на пленарному засіданні в День науки. Захист робіт здійснюється в роботі секцій.

З метою згуртування новоприбулих учнів з ліцеїстами започаткований День посвяти у ліцеїсти. Вчителі та ліцеїсти, як правило здійснюють сходження на вершину однієї з Карпатський гір. Неформальна обстановка допомагає учням подолати початкові страхи перед невідомим та психологічні бар'єри, згуртувати колектив, завести багато нових друзів.

Ліцеїсти 10-го класу проходять літню навчально-дослідницьку практику, яка відбувається в два етапи. Під час першого етапу ліцеїсти відвідують місцеві музеї, заводи, визначні пам'ятки культури, ознайомлюються з життям і діяльністю місцевих діячів культури та суспільного життя. Другий етап практики відбувається у горах. Учні ознайомлюються з життям, побутом, звичаями місцевих

горян. Зібраний та досліджений матеріал за період практики представляють у формі кінофільму.

У навчальній системі Саксаганського ліцею використовують загальні закони творчого процесу (тотожності, непротиріччя, виключення третього, достатньої підстави). Згідно з теорією розвиваючого навчання, орієнтація освіти в ліцеї спрямовується не лише на досягнутий рівень, а на значно вищий і, таким чином, утруднюється навчання заради майбутнього розвитку. Навчання базується на високому рівні труднощів; вивчення матеріалу відбувається швидкими темпами, з урахуванням доступності; значно підвищено питому вагу теоретичних знань, завдяки чому процес навчання здійснюється ліцеїстами усвідомлено. Вони відчують себе дослідниками і, отже, самостійно досліджують навчальний матеріал, тим самим забезпечуючи свій різнобічний розвиток і формування себе як творчої особистості.

Виховання в педагогічній системі Саксаганського ліцею передбачає особистісно-рівноправне співробітництво і співтворчість вчителя і ліцеїста, що дає змогу останньому бути суб'єктом виховної роботи і здійснювати самотворення своєї особистості.

Наукове товариство «Пошук» що діє при Криворізькому обласному ліцеї для сільської молоді займається організацією і проведенням ліцейного туру предметних олімпіад, Днів великої науки, залученням учнів до участі в різних конкурсах, роботою ліцейського інтелектуального клубу «ЛІК» та дискусійного клубу «Дебати».

Творчою групою вчителів ліцею розроблено положення про роботу наукового товариства «Пошук», проведення ліцейського туру предметних олімпіад, проведення Днів великої науки та Днів мистецтв.

Робота зі старшокласниками є індивідуально-спрямована і здійснюється за такими етапами: вивчення основ наук → творчий задум → перетворення в план → проведення дослідження → втілення в матеріальну форму (науково-дослідницьку роботу) → захист наукової роботи (участь в конкурсі) [2, 66]

Одним з важливих аспектів вдосконалення способів і структури шкільного наукового товариства є психолого-педагогічне обґрунтування розв'язання проблеми підбору рекомендацій до вибору тем дослідження, які оптимально відповідають індивідуально-психологічним та особистісним особливостям старшокласників. Діяльність наукового товариства з математики складається з трьох груп.

До першої групи входять дослідження, які виходять за межі шкільної програми. Залежно від математичної підготовки учасників дослідження може проводитись в межах елементарної математики, а також включати елементи вищої математики.

Дослідження, що належать до другої групи, враховують пропоновану тематику, що сприяє формуванню мотиваційних і особистісних установок. Поряд з тим зміст тематики не є легким та одноманітним, та потребує великої та ґрунтовної роботи з літературою. Дослідження відповідає інтелектуальному потенціалу та спеціальним здібностям учнів.

Третя група досліджень безпосередньо пов'язана зі шкільним курсом математики. Така організація науково-позакласної діяльності старшокласників за твердженням І. Лов'янової сприяє формуванню творчої особистості старшокласників та приносить практичні результати (перемоги учнів на конкурсах МАН).

В процесі нашого дослідження нами було виявлено що формування творчої особистості в позакласній роботі залежить від ряду умов: завдання, які пропонуються старшокласникам, повинні бути спрямовані не лише на відпрацювання правила або алгоритму, а й містити компоненти що вимагають здогадки, нестандартного підходу, творчого мислення тощо. Бажано пропонувати учням завдання, що мають декілька рівноцінних і загальноприйнятих розв'язків. Виконуючи такі завдання, учень має можливість переконатися, що їхній розв'язок в ряді випадків може мати декілька варіантів. Виконання такого роду завдань дає змогу розвинути творчий підхід, вміння самостійно приймати рішення у використанні того або іншого прийому чи засобу тощо, тобто в учнів поступово виробляється творчий стиль діяльності, здійснюється розвиток уяви, здатність втілювати свої задуми в реальність, формується стратегія і тактика творчості.

Спираючись на вищезазначені дослідження вчених пропонуємо такі основні рекомендації стосовно формування творчої особистості старшокласників:

- створення оптимального середовища для творчої діяльності учнів, результатом якої повинні бути нестандартні рішення;
- урізноманітнення теоретичних та практичних форм позакласної роботи;
- сприяння оволодінню старшокласниками необхідними знаннями та вмінням їх систематизувати, усвідомлювати з метою їхнього подальшого творчого використання.

Сучасний український ліцей є навчальним закладом, який розвиває учня у творчу особистість, яка має яскраво виражену спрямованість на здобуття наукових знань, генерування нових ідей при розв'язанні навчально-творчих і дослідницьких задач, знає історію і сьогоденні тенденції розвитку предмету дослідження, володіє значним обсягом інформації, має критичне мислення, почуття нового, високу допитливість, установку на сприйняття оригінального, незвичайного, вміє встановлювати причинно-наслідкові зв'язки,

робити висновки, аналізувати інформацію, будувати гіпотези, чутлива до протиріч, організована, настирна у досягненні мети.

Серед психолого-педагогічних умов діяльності ліцеїв можна виділити наступні:

– використання змісту освіти як матеріалу для навчального дослідження і досягнення ліцеїстами бажаної свободи у творчості;

– ототожнення навчального процесу з процесом наукового дослідження, а діяльність учня – з діяльністю вченого;

– різноманітність дослідницької діяльності як форми активної самостійної діяльності ліцеїстів;

– співробітництво і співтворчість ліцеїстів і вчителів як дослідників, в якій останні виконують функції наукових керівників, консультантів, експертів у творчому психологічному кліматі.

Висновки і пропозиції. Проблема формування творчої особистості ліцеїста, розвитку його творчості сьогодні повною мірою не розв'язана, а тому потребує подальших досліджень. В її структурі існують недостатньо вивчені питання особистості ліцеїста як ідеалу та реальності, напрям і фактори формування особистісних характеристик ліцеїста в сучасних умовах.

Список використаної літератури:

1. Алфімов В. Специфіка управління навчальними закладами нового типу. *Шлях освіти*. 1996. № 1. С. 45–46.
2. Лов'янова І.В. Науково-дослідна робота як один з чинників розвитку та самореалізації особистості ліцеїста. *Досвід освітян Дніпропетровської області*. Дніпропетровськ, 2001. С. 66–67.
3. Моляко В.О. Актуальні соціально-психологічні аспекти проблеми обдарованості. *Обдарована дитина*. 1998. № 1. С. 3–5; № 3. С. 2–5.
4. Моляко В.О. Концепція творчої особистості. *Радянська школа*. 1991. № 5. С. 47–51.
5. Паламарчук В.Ф., Єрмаков І.Г., Ісаєва Г.М., Лопухівська А.В., Румянцева Д.І. Школи нового типу в Україні : метод. посібник / АПН України; Інститут педагогіки / Валентина Федорівна Паламарчук (ред.). Київ, 1996. 154с.
6. Положення про ліцей. *Директор школи*. 1997. № 10. С. 5–6.
7. Сисоєва С.О. Теоретико-методологічне обґрунтування педагогічної творчості. *Відкритий урок*. 2005. № 21–22. С. 13–19.
8. Сологуб А. Організація індивідуально-групового навчання в сучасному ліцеї. *Рідна школа*. 2007. № 9. С. 5–9.
9. Сущенко Т.І. Позашкільна педагогіка : навчальний посібник / Т.І. Сущенко. Київ, 1996. 144 с.
10. Творчий потенціал можна розвинути / Програма з розвитку креативності у старшокласників. *Завуч*. 2002. № 3. С. 3–4 .
11. Чижевський В. Ліцей у системі освіти України. *Шлях освіти*. 1996. № 2. С. 29.

Pohorila A. Psychological and pedagogical conditions for the development of creative personality of a lyceum student in Ukraine (90s of the twentieth century)

The top priority of current social and cultural conditions in the society is aimed at the development of senior pupil's creative personality as the main pedagogical value in the system of education and upbringing. While conducting the research, it has been found out that one of the most effective ways in the formation of a creative personality of senior pupil within the period of 90-s years of the XX century was the broadening of the general comprehensive school variety by launching new types of schools such as: grammar schools, lyceums, collegiums. Their work was in stark contrast to the one of comprehensive schools, as it was based on scientific approach with the wide usage of personal syllabus and learning material. The functioning of new schools was aimed at the formation of competent, life adaptable and successful personality who could be the creator of personal life. The upbringing and education at lyceums is focused on equal personal cooperation between a pupil and teacher that enables the later one to be the subject of the upbringing system and actively form the own personality. The school and after school activities of Drohobych pedagogical lyceum, Sacsagan lyceum and Kryvyi Rig regional lyceum for the country youth have been analysed in the article. The above mentioned lyceums have paid great attention to the personal development of pupils from rural areas so that they could be totally and completely be involved in the obtaining of profound knowledge as well as being actively involved in extracurricular activities. Pupils can actively develop their subject interest, deepen their knowledge and simultaneously develop their creative possibilities, skills by taking an active part in school Olympiads, clubs, as well as extracurricular activities such as pedagogical summer practice, cultural excursions, gathering of folk data, mountaineering etc. Having conducted the research based on the formation of creative senior pupil's personality at lyceum the psychological and pedagogical conditions have been singled out. The psychological peculiarities of a pupil should be taken into account while fulfilling the educational process. The principles of personal approach and personal differentiation while educating should also be in the focus.

Key words: lyceum student, lyceum, creative personality, development, psychological and pedagogical conditions.